

Радомир Станић

ЧОВЕНОВА ДУША НА КАМЕНУ

Радојко Николић: Камена књига предака, ШИРО »Задруга«, Београд 1979.

Проучавање српских надгробних споменика из XIX и почетка XX века који су на подручју западне Србије садржајношћу и поетиком својих епитафа и лепотом пластичних приказа покојника, сасвим приближили уметности, још увек није у складу са њиховим историјским, етнографским и ликовним значајем. Све до сада, они су готово само услутно улазили у видокруг појединих истраживача. На систематску обраду и комплексно проучавање још чекају, исто толико дуго и жељно колико и на адекватну заштиту од зуба времена и човековог нехата.

Радојко Николић, један од ретких истраживача ове наше особене и самосвојне народне културне баштине који је више од десет година обилазио гробља на простору од Рудника до Златара и од Ибара до Дрине, систематски изучавао надгробне натписе, написао је књигу којом је благо речено, импресионарао нашу културну јавност. Написао је изванредно дело којим је скренуо пажњу наше свеколике читалачке јавности на неизмерна богатства и чудесне лепоте епитафа. Прочитавши и изучивши преко 70.000 сепулкралних текстова на нашим претежно запуштеним и угроженим некрополама, он је открио обиље не само разноврсних података који су од непроцењивог значаја за историчаре, ет-

нологе, социологе, историчаре уметности, фолклористе, књижевнике и друге проучаваоце народног живота, већ је са изузетним зналаштвом и осетљивошћу протумачио карактер, дух и суштину »красноречивих и златословних« епитафа.

Без строгих научних претензија али са довољно обавештености и одмерености критичности, Николић је из пребогате грађе коју сачињавају гробни записи, издвојио и обрадио већи број мотива који се односе на многа збивања, појаве, теме и питања из живота српског човека у XIX и са почетка XX века. Избор тих мотива опредељен је садржајем и карактером података које доносе епитафи. Изворни, речити и сугестивни, клесани са мудрошћу али и са емоцијама и достојанством, епитафни подаци су му омогућили да осмисли и сачини посебне тематске целине које су заједно уобличене у једно конхерентно текстуално књижевно-научно ткиво поетског надахнућа и бриљантне читкости и читљивости. У књизи интегралношћу и продубљеношћу обраде доминирају мотиви: Плави одзив, Реч дозив, Досељеници, Занати и занатлије, Ратници, Хајдуци, Преступници, Политичке партије и странке, Баци, Болести, Поздрави, Тужбалице, Књига и други.

Све ове текстуалне целине у виду огледа, есеја, расправа и

студија, засноване на аутентичним подацима које је аутор открио у натписима, одликују се поред финих запажања и широког познавања збивања, друштвено-политичких личности и појава у Србији XIX века, и зрелошћу закључивања и историографском озбиљношћу. Пишчева заслуга у првом реду лежи у томе што је преко гробних епитафа успоставио једну сасвим непознату и драгоцену слику о Србији XIX столећа, коју не познаје довољно ни историја, ни етнографија, ни социологија, а без којих су сазнања осталих научних дисциплина такође била веома осиромашена. Писана полетно и надахнуто, »Камена књига предака« разјашњава многе друштвене појаве на један сасвим оригиналан и неконвенционалан начин, тумачи и осветљава нашег човека као друштвено биће особито са емоционално психолошког становишта и сјајно продубљује наша знања о једној средини која још увек није довољно сагледана нити истражена.

Одавно запажени као свежа, необична, садржајна и поетски интонирана казивања и испољавања, натписи над гробљанским споменицима и крајпуташима кроз проучавање Р. Николића сагледани су као прворазредни извори за продубљивање сазнања о прошлости западне Србије, као сведочанства која говоре о многим збивањима, личностима, односима између људи, њиховим поступцима и обичајима, за које се сасвим мало зна или су до сада предочавани периферно и једнострано. Наш човек XIX века и с почетка нашег столећа није само туговао за пролазношћу живота и испољавао непомирљивост са смрћу, већ је кроз епитафе често исказивао радост живота, отпор, бунт, са достојанством исписивао фактографију која се односи на његов идентитет. Стога су многи надгробни натписи овековечили управо оне тренутке и оне доживљаје које је човек носио у својој свести и у свом бићу, а нигде их није исказивао тако присно, спонтано, топло, непосредно и емотивно. Клешући своје поруке и осећања, поуке и сведочења наши

људи из недалеке прошлости стварали су изванредно сликовита, метофорична, многоречна и садржајна штива која је Николић кроз инвентивну систематизацију и инспиративна тумачења, презентовао у својој књизи, истакао при том њихове најрелативније вредности и указавши на сву лепоту и непролазност њихових саопштавања којима се сублимно преошћавао простор између живота и смрти.

Нигде, ни у којим текстовима не могу се срести тако изворно снажни, драматични и емотивно потресни, али истинити и сведочанствени записи о хајдучима, ратницима, преступницима, радикалима, занатлијама, трговцима, ђацима, затим о несрећама, болестима, љубави, књизи, као у надгробним епитафима у западној Србији. Кроз поруке покојника и живих исказана је, поред осталог, читава једна филозофија живота која сједињује реално са магијским, трансцендентно са животним, судбинско са природним. У камене, сиве површине надгробника уклесана је човекова душа исповедније и истинитије него било где. Преко гробних текстова упознајемо дубље и потпуније него преко било којих извора оне интимистичке, лирске, тугом осенчене стране човековог живота и, што је значајно, кроз њихову садржину откривамо мало знане податке и елементе за нову реконструкцију многих локалних догађаја и појава које су до сада историографски биле друкчије, хладно или непотпуно сагледане. Кад се има у виду колико савремена научна мисао у последње време полаже на локалну историографију, онда се може наслутити далекосежност појаве овог дела.

Лепота и вредност »Камене књиге предака« лежи у њеној оригиналности како у погледу метода којим се њен писац служио при истраживању гробља и концепције на којој је градио ово своје дело, тако и у смислу тумачења и исказивања порука и поука натписа — јединствених творевина вештих и мудрих клесара и »чкикириза«. Језик и стил којима је књига писана посебна је њена драгоце-

ност. Одају писца који је свесно и умно своју језичку архитектуру и фактуру управо градио на лепотама и самородности народног говорења увреженог и распрострањеног у његовом родном Драгачеву где су иначе заустављене лексичке матрице потекле из херцеговачке говорне ковнице. Користећи многе прелепе архаичне већ заборављене речи које је откривао у »беседљивим« и »нешкртарским« епитафима, Николић је однеговао један особен и сочан језик и стил ретке књижевне вредности са посебним звуком и аромом.

Ретке су књиге које као ова имају једну изузетно снажну и топлу црту завичајности али у најбољем смислу те речи, што ће рећи да је писана немерљивом љубављу према баштини коју обрађује. Њоме она озрачава читаоца неком драгом непатвореном отаџбинском и очинском топлином и патином, које изазивају непоновљива узбуђења.

Једна од најистакнутијих врлина »Камене књиге предака« јесте у томе што је то једно од првих научно-књижевних дела које је својом озбиљношћу, систематичношћу, комплексношћу, сјајном и садржајном речитошћу, уверљиво предочило многозначну вредност и лепоту не само надгробних епитафа, већ уопште надгробних споме-

ника западне Србије и читавих некропола. Ко бар и мало познаје и осећа судбинску достојанственост тих модрих и сивих белега које сусрећемо крај путева Драгачева, Такова, Старог Влаха и Западног Поморавља, може да предпостави и да пожели да ова дивна књига постане подстицај за даље истраживање и изучавање њихових маркантних и једноставних обележја и вредности. Преко ове књиге, важно је нагласити, српски надгробници достојно и лично улазе у сверу хуманистичких наука и у област лепоречије и сугестивне литературе. Остaje, међутим, још једна битна порука овог дела: спасимо од пропадања и уништавања наша стара гробља на којима се чита наша прошлост исписана на дубљи, непосреднији, приснији и умнији начин него што то чине многе учене књиге историјске садржине. Нажалост, савремени живот је суров и непоштедан према овим сведочанствима. Књига нас опомиње да чувајући њих, чувамо и свој етнички идентитет.

Означена већ као догађај сезоне у нашем културном животу, она ће својом једноставношћу, истинитошћу и лепотом своје приступачне уверљивости подједнако лако наћи пут и до стручних и научних зналаца и истовремено, до обичног човека коме је понајвише намењена.

ПОРТОГА